

HET GESLACHT *CORTINARIUS* IN NEDERLAND – VII:

Groep 21 – *Telamonia*'s met geel velum

Nico Dam¹ & Thomas W. Kuyper²

¹⁾ Hooischelf 13, 6581 SL Malden

²⁾ Sectie Bodemkwaliteit, Wageningen Universiteit, Postbus 8005, 6700 EC Wageningen

Dam, N. & Kuyper, Th.W., 2005. The genus *Cortinarius* in the Netherlands – VII: Group 21 – *Telamonia*'s with yellow veil. *Coolia* 48(4): 178-190.

We present an overview of the Dutch species of *Cortinarius* subg. *Telamonia* with hygrophanous cap and yellow to brownish yellow veil, including an identification key and short descriptions of the species. Nine species are recognized for the Netherlands in this (very heterogeneous and artificial) group, two of which could not yet be identified. *C. luci*, considered extinct in the Netherlands, has recently been found at two locations. The nomenclatural history of *C. psammocephalus* is discussed.

Afkortingen van veel geciteerde literatuur:

CFP: *Cortinarius* Flora Photographica (Brandrud *et al.*, 1990 –).

Flore: Flore Analytique des Champignons supérieurs (Kühner & Romagnesi, 1953).

KKF: Kleine Kryptogamenflora, band IIb/2, 5e ed., tenzij anders vermeld (Moser, 1983).

OPN: Overzicht van de paddestoelen in Nederland (Arnolds *et al.*, 1995).

In deze zevende aflevering van onze serie over de Nederlandse Gordijnzwammen komt weer een schijnbaar overzichtelijk groepje soorten aan bod. Het gaat om de soorten die we in onze groepsleutel (Dam & Kuyper, 1998) “groep 21” hebben genoemd. Ze zijn als volgt gekarakteriseerd: i) hoed noch steel slijmerig, maar beide droog, ii) hoed hygrofaan, iii) sporen elliptisch tot cilindrisch, niet vrijwel bolrond, en iv) velum met duidelijk gele tint (dus goudgeel, bleek geel, zwavelgeel, bruingeel, geelbruin, ...). Deze combinatie van kenmerken zou de soorten uit groep 21 ook in het veld al goed herkenbaar moeten maken, behalve misschien waar het de soorten met vrijwel bolvormige sporen betreft. Gelukkig zijn deze soorten (Vaaggegordelde gordijnzwam (*Cortinarius anomalus*) en verwanten; groep 20) niet of nauwelijks hygrofaan, zodat dit potentiële probleem in de praktijk eigenlijk geen rol van betekenis zou mogen spelen.

Een wat subtielere valkuil zit hem in de beoordeling van de kleur van het velum. Allereerst zij opgemerkt dat we met ‘velum’ steeds het *velum universale* bedoelen (ook wel ‘algemeen omhulsel’ genoemd, maar dat klinkt als een kreet uit 1834), en niet het gordijn, de *cortina*. Dat velum omhult de hele paddestoel als die nog jong is, en blijft normaal gesproken op hoed en steel bij oudere exemplaren nog zichtbaar in de vorm van vezels of schubjes. Op de steel is het vaak (maar niet altijd) duidelijker dan op de hoed, zeker bij oudere vruchtlichamen. Waarschijnlijk heeft dat er mee te maken dat de hoed de zwaarste klappen van de weersomstandigheden op moet vangen. Bij een serieuze plensbui fungeert de hoed als een soort paraplu voor de steel; het velum op de hoed kan er dan af spoelen, terwijl dat op de steel weinig van de regen merkt. Maar afgezien daarvan komt

het vrij vaak voor dat het velum op hoed en steel van dezelfde paddestoel een wat verschillende tint heeft, en dat dat verschil opvallender wordt naarmate de paddestoel ouder wordt. Je kunt dat vaak goed zien aan bijvoorbeeld de Gewone pelargoniumgordijnzwam (*C. paleaceus*), waarbij het velum op de steel altijd wit is, maar dat op hoed ook bleek beige-achtig tot bleek bruin kan zijn. Waar dat precies aan ligt is ons niet helemaal duidelijk, maar wees er voor op uw hoede. Dat geldt ook voor de lange, overlangse vezels die bij veel Gordijnzwammen de steelhuid meer of minder volledig bedekken. Deze vezels, die vaak vanaf de steeltop tot helemaal beneden aan de steelbasis lopen, horen bij het steeloppervlak, en moeten niet met velum verward worden. Moraal: beoordeel de kleur van het velum met beleid, bij voorkeur aan jonge vruchtlichamen en op de steel.

In de oorspronkelijke indeling van onze groepensleutel hadden we elf soorten in groep 21 ondergebracht. Hierbij zaten een paar soorten die we indertijd niet zo goed kenden, en voor alle zekerheid ook maar hier hadden opgenomen. Daar zijn we inmiddels voor een deel op terug gekomen. *Cortinarius ammophilus* (Duingordijnzwam) en *C. cucumisporus* (Langsporige gordijnzwam) rekenen we niet langer tot deze groep, en *C. gentilis* blijkt niet in Nederland voor te komen. Daar staat tegenover dat *C. helveolus* (Oranje eikengordijnzwam) aan groep 21 moet worden toegevoegd (zie de beschrijving van deze soort verderop in dit verhaal). De Aangebrande gordijnzwam (*C. uraceus*) is een twijfelgeval, die we hier het nadeel van de twijfel gunnen en verder niet zullen bespreken. (Als u een collectie vindt met dubieus geel velum die bovendien merkwaardig zwart verkleurt, is *C. uraceus* een goed uitgangspunt voor de determinatie.) Ook uit de groep van *C. parvannulatus* zijn varianten met geel velum beschreven (bijv. *C. croceocingulatus* (Arnold, 1993)). We kennen daar geen Nederlandse collecties van, en ze worden hier dan ook niet behandeld. Niettemin is ook dit iets om op bedacht te zijn. De overige soorten uit groep 21, plus twee mogelijke soorten waarvoor we geen naam kunnen vinden, worden in de rest van dit verhaal meer-of-minder uitvoerig besproken. Voor de algemene terminologie verwijzen we naar onze eerder gepubliceerde inleiding tot de gordijnzwammenkunde (Kuyper & Dam, 1998).

Hieronder volgt een sleutel tot de Nederlandse Gordijnzwammen uit groep 21 (zie kader), en worden de soorten kort beschreven en/of becommentarieerd. Voor wat betreft de naamgeving volgen we het OPN, zoals gebruikelijk zonder daarmee te willen impliceren dat dat ook de op dit moment correcte namen zijn. Bij soorten die in de Rode Lijst (Arnolds & van Ommering, 1996) staan is dat aangegeven. We houden ons, zoals gebruikelijk, aanbevolen voor collecties van de nog naamloze soorten, en van soorten uit groep 21 die met deze sleutel niet te determineren zijn.

Beschrijvingen en commentaar (alfabetische volgorde)

Cortinarius anomalus (Vaaggegordelde gordijnzwam) en verwanten (fig. 1a)

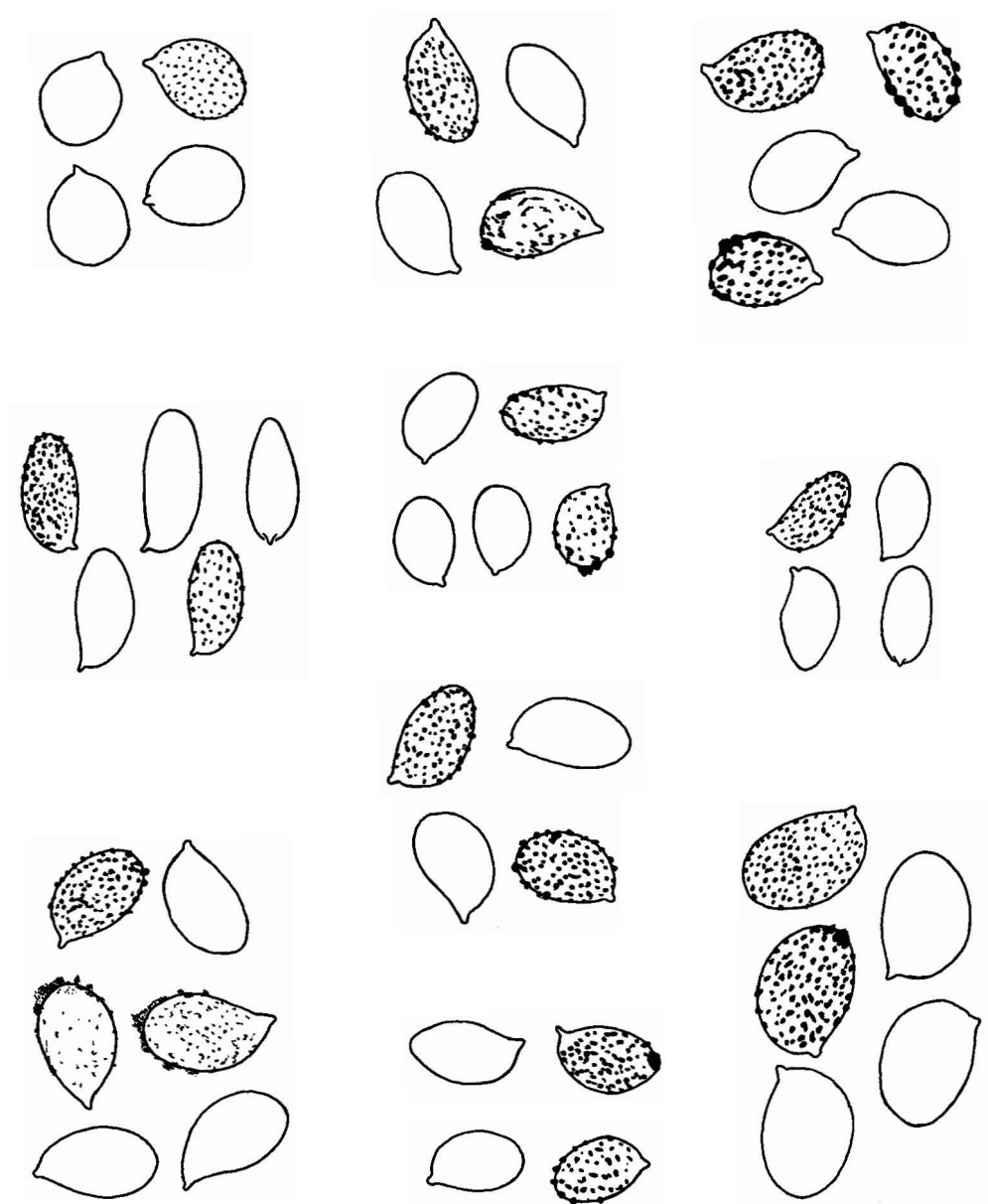
De groep van *C. anomalus* (groep 20; ze behoren tot de Firmiores) bestaat uit middelgrote, vrij forse en niet of nauwelijks hygrofane Gordijnzwammen, met bleek geel (en soms erg onopvallend) velum en bijna bolronde sporen. We hopen die groep later nog eens uitvoeriger te behandelen, maar gaan er hier verder niet op in.

Sleutel tot de Nederlandse Gordijnzwammen uit groep 21

Nederlandse namen staan bij de beschrijvingen van de afzonderlijke soorten.

Afkortingen: sp. = sporen, Q = lengte/breedte verhouding van de sporen, I.S. = Index of slenderness (slankheidsindex)

1. Firmiores, met nauwelijks hygrofane hoed; sp. breed elliptisch, Q kleiner dan 1,3
 Groep 20: C. anomalus en verwanten
1. Tenuiores (uitzondering: *C. helveolus*), met duidelijk hygrofane hoed; sp. slanker, Q groter dan 1,3
 2. Sp. slank elliptisch, $8-11 \times 4-5 \mu\text{m}$, $Q = 1,9-2,2$
 3. Geur sterk, naar cederhout (geur van *C. parvannulatus*); lamellen en steeltop van jonge exemplaren donker paars **C. spec. 4**
 3. Geur onopvallend; paddestoel zonder paars **C. fusisporus**
 2. Sp. minder slank, Q tussen 1,3 en 1,9
 4. Lamellen ver uiteen en jong (soms ook oud) met een paarse tot purperen tint
 5. Slanke, vrij kleine paddestoel, I.S. = 25-100(-150), hoed tot 25 mm, steel tot 3 mm dik; hoed donker roodbruin; velum op de steel goudgeel, slechts zelden een ringzone vormend **C. helvelloides**
 5. Forsere paddestoel, I.S. = 15-35, hoed tot 60 mm, steel tot 8 mm dik; hoed helder bruin-oranje; velum op de steel bleek geel, meestal een opvallende ringzone vormend **C. helveolus**
 4. Lamellen meestal niet opvallend ver uiteen, in ieder geval zonder paars
 6. Hoed en steel met kleine, maar zeer talrijke, geelbruine schubjes; sp. $7-8,5 \times 4,2-5,2 \mu\text{m}$ **C. psammocephalus**
 6. Hoed en steel niet schubbig, hoogstens vezelig; sp. vaak (niet altijd) groter
 7. Sp. klein, $6,5-8 \times 4-5 \mu\text{m}$ **C. lanatus**
 7. Sp. groter, $8-10,5 \times 4,5-7 \mu\text{m}$
 8. Sp. $9,5-10,5 \times 6,5-7 \mu\text{m}$; steel wittig, met aangedrukt wollig geel velum; hoed kastanjebruin met blekere rand **C. spec. 6**
 8. Sp. kleiner; andere kleurencombinatie
 9. Firmiores; lamellen ver uiteen staand; hoed, steel en lamellen vrijwel uniform levendig bruin-oranje; steel met bleek geel, opvallend velum **C. helveolus**
 9. Tenuiores; lamellen niet ver uiteen; andere kleuren; velum goudgeel, soms schaars
 10. Hoed helder oranje, vaak doorschijnend gestreept, glad; steel grotendeels bleek, glazig, nauwelijks overlangs vezelig ... **C. luci**
 10. Hoed donkerder, roodbruin, niet gestreept, vezelig; steel donkerder, mat, vrij grof overlangs vezelig **C. saniosus**

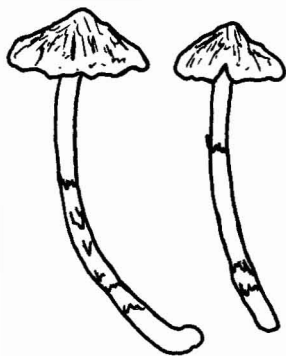
Figuur 1: Sporen van de hier besproken Gordijnzwammen. a) *C. anomalus* ss.lat.; b) *C. fusisporus*; c) *C. helvelloides*; d) *C. helveolus*; e) *C. lanatus*; f) *C. luci*; g) *C. psammo-cephalus*; h) *C. saniosus*; i) *C. spec. 4*; k) *C. spec. 6*.

Cortinarius fusisporus Kühner — Zandpadgordijnzwam (fig. 1b)

Deze soort is in de vorige aflevering uit deze serie al beschreven (Dam & Kuyper, 2003). We hebben daar verder niets aan toe te voegen. *C. fusisporus* staat als Gevoelig in de Rode Lijst.

Cortinarius helvelloides (Fr.) Fr. — Geelvlokkige gordijnzwam (fig. 1c)

Hoed 10-30 mm, jong kegelvormig, later uitspreidend maar zelden geheel vlak wordend, meestal met duidelijke centrale bult (umbo); oppervlak droog, geheel fijn wollig-vezelig of schilferig door okergeel tot goudgeel velum (na veel regen kan dat er af gespoeld zijn!); niet doorschijnend gestreept, kleur (onder het velum) nogal donker bruin tot roodbruin indien vers, na opdrogen mat oker-oranje-achtig tot zeemleerkleurig. Lamellen ver uiteenstaand, vaak wat dikvig en overlans geaderd en/of gevorkt; kleur bij jonge exemplaren violet-grijs tot donker purper, later bruin maar de violette tint blijft lang behouden. Steel vaak erg slank, 25-75 × 1-3 mm, vaak met violette top maar verder roodachtig bruin met bleke overlangse vezels en overvloedige goudgele velumvezels en -vlokken op het onderste deel. Geur en smaak onopvallend. Sporen 8,5-10 × 5-6 µm, Q = 1,5-1,7, vaak appelpitvormig, typisch met grove ornamentatie die niettemin onopvallend is, want relatief bleek.

De Geelvlokkige gordijnzwam is gebonden aan elzen, en een karakteristieke, vrij algemene soort in vochtige elzen(broek)bossen of bij beekbegeleidende elzen. De Belgische *Cortinarius*-werkgroep heeft er onlangs een mooie foto met beschrijving van gepubliceerd (de Haan *et al.*, 2004). Als je de ver uit elkaar staande lamellen met hun persistent violet-purperen tint in de gaten houdt, kan *C. helvelloides* eigenlijk met geen enkele andere Gordijnzwam verward worden. Niettemin kom je ook in dit geval zo af en toe eens een collectie Geelvlokkige gordijnzwammen tegen die dusdanig afwijkt van het gebruikelijke beeld dat je je afvraagt of hij nog wel tot die soort gerekend moet worden. In het voor dit verhaal bekeken materiaal (ruim 30 collecties) kwam dat twee keer voor. Vooralsnog denken we dat beide afwijkelingen nog tot *C. helvelloides* gerekend moeten worden, maar we zijn wel benieuwd of er her-en-der nog vergelijkbare collecties rondzwerven.

Eén van die gevallen betreft een eigen (ND) collectie van landgoed Weldam bij Goor (overigens een aanrader om eens paddestoelen te gaan zoeken; vooral de lanen zijn de moeite waard). Het betrof zo op het oog typische, zij het wat kleine, *C. helvelloides*, maar ze groeiden midden op het pad door een vrij droge eikenlaan, geen els te bekennen. Thuis bleken ook de sporen aan de kleine kant te zijn (7,5-8 × 4,7-5 µm) en slechts zwak geornamenteerd.

Het tweede twijfelgeval komt van Kees Bas, in de vorm van een collectie met overwegend bruin in plaats van geel velum, maar verder qua habitus en de meeste microscopische kenmerken conform *C. helvelloides*. Deze collectie, waarvoor eventueel de naam *C. alneus* (Mos.) Mos. gebruikt zou kunnen worden, is afkomstig uit een

elzenbroekbos waarin ook veel typische *C. helvelloides* voorkwam, maar zag er in het veld dusdanig anders uit dat hij als *C. cf psammocephalus* geherbarieerd werd.

Over *C. alneus* is nog wel het één-en-ander te zeggen. In het OPN wordt deze naam naast *C. helvelloides* genoemd, zij het met de kritische opmerking dat de afgrenzing met *C. helvelloides* nog nadere studie behoeft. Deze nadere studie bent u op dit moment aan het lezen, en geeft (buiten die ene collectie van Kees Bas) geen reden om aan te nemen dat er in Nederland twee soorten voorkomen. Maar het is een bekend probleem: In de literatuur spelen twee namen een rol, voor nauw verwante soorten uit hetzelfde biotoop. Het gevolg is dat in elzenbosjes waar deze paddestoelen in grote aantallen staan, de neiging bestaat de blekere en donkerder varianten apart te verzamelen. Als er dan ook nog een klein verschil in sporenmaat of -vorm optreedt, is de conclusie al snel getrokken dat we blijkbaar beide soorten in ons land hebben. Maar als je een groter aantal collecties met elkaar gaat vergelijken, blijft er vaak weinig van zulke subtiele onderscheidende kenmerken heel.

Cortinarius helveolus (Bull.) Fr. — Oranje eikengordijnzwam (fig. 1d)

De Oranje eikengordijnzwam behoort eigenlijk in de groep van *C. hinnuleus* (groep 28), maar komt ook hier terecht omdat het velum, dat in typische gevallen wit is, ook een uitgesproken gele tint kan hebben. We geven hieronder een korte beschrijving die uitsluitend gebaseerd is op enkele collecties met geel velum. Een uitvoeriger beschrijving stellen we uit, tot we aan groep 28 toe zijn.

C. helveolus: collecties met geel velum

Hoed 10–60 mm, eerst kegelvormig, later pillendoosvormig tot ongeveer vlak, met golvende rand en een opvallende, spitse umbo. Oppervlak droog, fijn vezelig tot glad, geheel warm (bruin-)oranje, maar sterk hygrofaan en droog bleek zeemleerkleurig. Lamellen (matig) ver uiteen, roest- of kaneelkleurig, jong vaak met duidelijk grijsviolette component. Steel 25–85 × 3–8 mm, cilindrisch, kleur als van de (verse) hoed, bleek overlangs vezelig en met opvallend, bleek crème tot bleek strokleurig velum in de vorm van een ringzone en daaronder verspreide vlokken of zig-zag zones; soms met lila basisvilt. Sporen 8–9 × 4,5–5,5 µm, Q=1,6–1,8, ellipsoïd tot ietwat appelpitvormig.

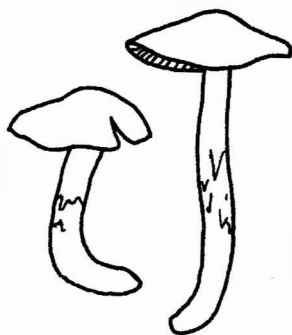

Karakteristiek voor deze soort zijn, afgezien van het gelige velum, de vrij forse vruchtlichamen die vrijwel uniform levendig bruin-oranje gekleurd zijn. De violette tint in de lamellen is variabel, en kan geheel afwezig zijn, of daarentegen zelfs bij oudere exemplaren nog goed zichtbaar. In dat laatste geval kan ook de steeltop een violette tint hebben.

Cortinarius helveolus staat als Gevoelig in de Rode Lijst.

Cortinarius lanatus (Mos.) Mos. — Bruingele wolgordijnzwam (fig. 1e)

Hoed 10–30 mm, gewelfd tot vrijwel vlak, met of zonder umbo, droog, geheel fijn gelig bruin vezelig (maar die vezels kunnen er af spoelen bij veel regen!), niet schubbig; kleur (onder de vezels) vrij donker bruin, gelig bruin tot roodbruin, niet gestreept, zwak hygroom. Lamellen normaal dicht opeen staand, bruin in alle stadia. Steel 20–60 × 1,5–3(–6) mm, cilindrisch, met vrij onopvallend gelig tot geelbruin velum in de vorm van vezels of dunne zigzag bandjes op het onderste deel; kleur verder bleek en wat glanzend aan de top, naar de basis geleidelijk donkerder geel- tot roodbruin wordend, met blekere, vrij grove overlangse vezels. Geur en smaak onopvallend. Sporen 6,5–8 × 4–5 µm, Q=1,5–1,7, ellipsoïd tot ietsje amandelvormig, met een ornamentatie van nogal lage wratjes.

Op grond van de ons tot nu toe bekende collecties ziet het er naar uit dat de Bruingele wolgordijnzwam in Nederland een zeldzame soort is, en ze staat dan ook als Gevoelig in de Rode Lijst. Vrijwel alle collecties ervan komen uit Drenthe, waar de soort in enkele lanen en wegbermen onder eiken groeit. In de kaartenbijlage bij het OPN staan slechts drie stippen, maar dat is iets te pessimistisch. Feit blijft dat bijna alle meldingen van deze soort een direct gevolg zijn van het onderzoek dat Peter-Jan Keizer heeft verricht naar de mycoflora van met bomen beplante wegbermen in Drenthe (Keizer, 1993; Keizer & Arnolds, 1995).

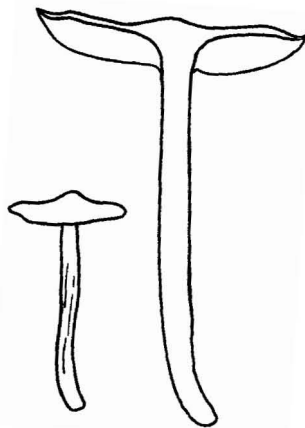
Voor verwarring zorgen vooral kaal geworden exemplaren van *C. psammocephalus* (Fijnschubbig gordijnzwam). Deze laatste onderscheidt zich vooral door het velum, dat op hoed en steel fijne schubjes met opgekrulde punten vormt, waardoor de hele paddestoel een pluizig uiterlijk krijgt. Hoger op de steel vormt dat velum bovendien nog een ringzone, die normaliter ook nog wel te zien is als de hoed door regenbuien vrijwel kaal is gespoeld. Het velum van *C. lanatus* is veel minder opvallend, vezelig in plaats van schubbig, en meestal wat geler. De microscopische kenmerken van beide soorten zijn vrijwel identiek.

Of de naam *C. lanatus* inderdaad de correcte naam voor de hier beschreven soort is, is nog niet helemaal duidelijk. Moser, de oorspronkelijke auteur van *C. lanatus*, beschrijft hem uit vochtige naaldbossen, en dicht hem een variabele sporenmaat toe van 7–10 × 4–5 µm (Moser, 1983), dus in ieder geval gemiddeld langer en slanker dan bij de Nederlandse collecties. Daar staat tegenover dat de afbeelding in de Farbatlas (Moser & Jülich, 1985–) goed met onze opvatting overeenstemt, al zijn steel en steelvlees aan de basis wat aan de bleke kant. (De in het OPN geciteerde plaat van Bresadola lijkt wat minder op het Nederlandse materiaal.) Omdat er voor zover ons bekend geen andere naam voor onze Bruingele wolgordijnzwam beschikbaar is, houden we het in ieder geval voorlopig bij *C. lanatus*.

Als curiositeit zij nog vermeld dat Henry gemeend heeft een *C. lanatus* te moeten beschrijven (Henry, 1983), overigens met een nauwelijks te interpreteren diagnose op basis van zo te zien één enkele, waarschijnlijk verregende collectie.

Cortinarius luci R. Henry — Levendige gordijnzwam (voorstel) (fig. 1f)

Slanke paddestoel, I.S. = 25–45. Hoed 15–35 mm, eerst klokvormig, later min-of-meer vlak uitspreidend, met umbo, droog, alleen aan de rand een beetje goudgeel vezelig (velum); tot ongeveer halverwege het centrum doorschijnend gestreept, levendig (bruin-)oranje, aan de rand wat geler, sterk hygrofaan en mat zeemleerkeurig-oranje-achtig opdrogend. Lamellen ietwat ver uiteen staand, breed, aanvankelijk beige, later kaneelbruin. Steel 30–85 × 2–4,5 mm, vrijwel cilindrisch, bleek, wittig aan de top en dof oranje tot roodbruin aan de basis; velum goudgeel, in de vorm van vezels en zig-zag zones over vrijwel de hele lengte. Geur en smaak onopvallend. Sporen 8–9,5 × 4,5–5,5 µm, Q=1,5–1,9, ellipsoïd tot iets amandelvormig, duidelijk wrattig.

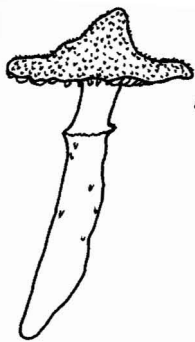
Deze fraaie paddestoel kennen we van twee collecties, beide uit vochtige wilgenbosjes. In het OPN wordt nog een collectie uit Leiden genoemd, maar die hebben we niet kunnen achterhalen. Dank zij z'n levendige, bijna lichtgevende hoedkleur en de bleke steel met goudgeel velum is dit een behoorlijk opvallende soort. Vanwege de kleur van het velum, de sporengrootte en de groeiplaats ligt het misschien voor de hand om voor deze soort de naam *C. saniosus* te gebruiken, maar daar wijkt hij toch wel behoorlijk van af door de helder gekleurde, duidelijk gestreepte hoed en de bleke steel.

In de literatuur zijn nog wel wat namen te vinden die voor deze soort in aanmerking komen. Het gaat daarbij vooral om een klein groepje soorten die Moser de *Laeti* noemt. In zijn laatste publicatie over deze groep (Moser, 2001) synoniemiseert hij, in navolging van CFP, *C. luci* en *C. ceraceus* met *C. detonsus*, en laatstgenoemde zal in de toekomst dan ook wel de geldige naam voor deze soort worden.

Overigens leek de hierboven genoemde Leidse collectie van *C. luci* tot voor kort de laatste vondst van deze soort uit Nederland te zijn geweest, en de soort stond dan ook als Verdwenen in de Rode Lijst (en inderdaad, zelfs het exsicaat was verdwenen!). Hij is recent dus weer terug gevonden, en daar zijn we wel tevreden mee.

Cortinarius psammocephalus (Bull.) Fr. — Fijnschubbige gordijnzwam (fig. 1g)

Hoed 10–30 mm, eerst klokvormig, vaak lang zo blijvend, uiteindelijk gewelfd tot ongeveer vlak en dan met vage tot duidelijke umbo, geheel bedekt met fijne, bruine tot geelbruine vezelschubjes met opstaande punten, en daardoor pluizig aandoend, droog; niet of nauwelijks doorschijnend gestreept, uniform bruin gekleurd, hygrofaan, en veel bleker lichtbruin tot okerig-zeemleerkeurig na opdrogen. Lamellen ietwat ver uiteen staand, bruin in alle stadia. Steel 25–50 × 2–4(–6) mm, cilindrisch of wat toespitsend naar de basis, gelig bruin tot bruin, duidelijk donkerder naar de basis; velum gelig bruin tot vrij licht bruin, meestal opvallend aanwezig in de vorm van een wollige ringzone en daaronder met fijne vezels of schubjes. Geur en smaak onopvallend. Sporen 7–8,5 × 4,2–5,2 µm, Q=1,5–1,7, ellipsoïd tot ietwat amandelvormig, geornamenteerd met kleine maar duidelijke wratjes.

Cortinarius psammocephalus is in Nederland niet uitgesproken zeldzaam, en wordt vooral gevonden in lanen en wegbermen bij diverse loofbomen (vooral eik, maar ook beuk en linde). Hij lijkt geen voorkeur voor een bepaald bodemtype te hebben, en groeit zowel op klei als op zand, mits niet vermist. De landgoederen in het Kromme-Rijn-gebied en die rondom Breukelen lijken betrouwbare vindplaatsen van deze soort te zijn, in nazomer en vroege herfst, maar ook in de Drentse wegbermen van Peter-Jan Keizer (1993) komt hij regelmatig voor. Hij staat als Kwetsbaar in de Rode Lijst. Er staat een mooie foto van in de CFP (plaat D57), en recent is een goede beschrijving

gepubliceerd door de Haan *et al.* (1998).

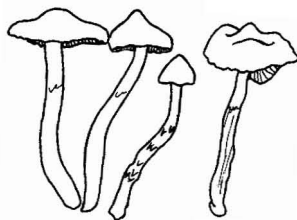
Typische exemplaren van de Fijnschubbig gordijnzwam zijn, denken we, eigenlijk onmiskenbaar, maar na voldoende regen om de velumschubjes op hoed en steel weg te spoelen, zouden ze met *C. lanatus* verward kunnen worden. Normaal gesproken is de ringzone op de steel van *C. psammocephalus* echter goed tegen de regen beschermd door de hoed, die er als een soort paraplu boven hangt, en daarmee bij twijfel een doorslaggevend kenmerk.

Goed gekarakteriseerd als *C. psammocephalus* zijn moge, toch staat ze in de literatuur centraal in een interessante nomenclatorische stoelendans. (We zullen niet moeilijk doen als u zelf het “interessant” liever weg zou laten.) Meer hierover aan het eind van dit verhaal, voor wie zich voor dergelijke zaken interesseert.

Cortinarius saniosus (Fr.:Fr.) Fr. — Bleke geelvezelgordijnzwam (fig. 1h)

Typische vorm (fig. 1h)

Hoed 10–45 mm, eerst gewelfd tot stomp kegelvormig, snel uitspreidend en uiteindelijk vlak gewelfd tot onregelmatig, meestal met duidelijke umbo, rand vaak wat neergebogen blijvend; hygrofaan, indien vochtig oranjebruin tot vrij donker roodbruin, vaak met okergeel waas aan de rand, niet of nauwelijks gestreept, bij opdrogen weinig tot duidelijk verblekend, in het laatste geval levendig oranje/zeemkleurig wordend; meestal fijn goudgeel vezelig, vooral aan de rand, soms glad of zelfs een beetje schubbig (loep). Lamellen normaal dicht opeen of soms iets ver uiteen, bruin in alle stadia, jong wat geler. Steel 25–80 × 2–6 mm, vrijwel cilindrisch, rood- tot geelachtig bruin, met strogele tot bruingele overlangse vezels en opvallend goudgeel velum in de vorm van vlokjes, incomplete bandjes, zig-zag zones of ook wel als een dun vlies op de onderste helft van de steel; basisvilt wit. Geur en smaak onopvallend. Sporen 7,5–9 × 5–6 µm, Q=1,5–1,6, ellipsoïd, met vrij grove wratten, vooral aan de top.

Afwijkende vorm

Verschilt van de typische vorm in i) zeer donker bruine hoed, vrijwel zonder roodtint (in vochtige toestand; bij opdrogen wel met roodbruine tint), vergelijkbaar met de afbeelding

in Svampar (Ryman & Holmåsen, 1984), ii) lila basisvilt aan de steel, en iii) slanke sporen, $9-10,5 \times 5-6 \mu\text{m}$, $Q=1,75-1,85$.

De typische *C. saniosus* is een vrij algemene soort in ons land, en één van de meest algemene van de hier behandelde soorten. Hij groeit zowel op zand- als op kleibodem bij diverse loofbomen (zeer zelden ook bij naaldbomen), met een (zwakke) voorkeur voor populier, en is een vrij regelmatig in lanen en bermen aan te treffen soort. Macroscopisch is hij in het algemeen goed te herkennen aan de combinatie van oranje/roodbruine hoed, goudgeel velum op de steel en bruine, niet erg donkere lamellen. Eventueel zou *C. helvelloides* voor verwarring kunnen zorgen, maar deze heeft, naast een behoorlijk verschillende ecologie (zie bij die soort), veel donkerder lamellen met een purpergloed, en grover, vlokkig velum, ook op de hoed.

Ook *C. saniosus* is in een eerdere aflevering van deze serie, over niet-hygrofane Gordijnzwammen uit o.a. het ondergeslacht *Leprocye*, al eens beschreven (Dam & Kuyper, 2000), en bovenstaande tekst is daar een iets ingekorte kopie van. Hier spreekt traditie een woordje mee. Ondanks het feit dat *C. saniosus* normaal gesproken een duidelijk hygrofane hoed heeft, is hij door Moser toch in het ondergeslacht *Leprocye* geplaatst (zie bijv. de KKF). Het lijkt ons onwaarschijnlijk dat iemand die, zonder voorkennis maar vol goede moed, met een fraaie collectie van *C. saniosus* aan het determineren slaat op hetzelfde idee komt, en we denken dan ook dat de Bleke geelvezelgordijnzwam in vrijwel alle gevallen bij de hier behandelde groep uitsleutelt. Een mooie foto van karakteristieke exemplaren is te vinden bij Scevola (2004).

Van de afwijkende vorm, toentertijd van slechts twee collecties bekend, is inmiddels wat meer materiaal gevonden, steeds uit Wilgenbosjes.

Cortinarius spec. 4 (fig. 1i)

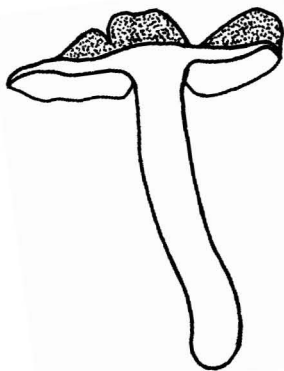
Ook hier gaat het om een soort die we al eerder beschreven hebben (Dam & Kuyper, 2003). Er zijn in de tussentijd geen nieuwe meldingen van binnengekomen.

Ongetwijfeld ten overvloede zij hier nogmaals opgemerkt dat ook van de vergelijkbaar geurende *C. parvannulatus* varianten met geel velum beschreven zijn, maar die hebben minder slanke sporen.

Cortinarius spec. 6 (fig 1k)

Hoed tot ca. 30 mm, ongeveer vlak, golvend, met vrijwel rechte, ongestreepte rand, zonder umbo, oppervlak droog, vezelig; kleur kastanjebruin in het centrum, bleker en geler naar de rand, verblekend bij opdrogen. Lamellen matig breed, helder kaneelbruin. Steel ca. $33 \times 5 \text{ mm}$, cilindrisch, wittig, met dun, aangedrukt wollig, bleek geel velum over vrijwel de hele lengte. Sporen $9,5-10,5 \times 6,5-7 \mu\text{m}$, $Q=1,4-1,5$, ellipsoïd, wrattig.

Alweer een soort die we niet kunnen determineren, en alweer een soort die we van slechts één enkele collectie kennen. In dit geval bestaat die collectie dan ook nog uit één enkel

vruchtlichaam, gevonden half november, na de eerste nachtvorsten, op het Otterlosche zand in het Nationale park de Hoge Veluwe, vlakbij een bosje met jonge grove dennen. Wat moet je nou met zo'n collectie? Weggooien, één is geen, dat zou althans het advies van onze Wageningse werkgroep leider Frans Tjallingii geweest zijn. Maar gelijk hebben en gelijk krijgen zijn twee verschillende dingen, en als je een halve dag in de druilerige regen gelopen hebt valt het advies om je meest interessante vangst maar weg te gooien niet in goede aarde. Zo kwam ik (ND) deze paddestoel bij het bewerken van herbarium-materiaal dus weer tegen, en weet er prompt geen raad mee. Eigen schuld.

Maar goed, u weet nu in ieder geval dat er zoiets bestaat, en we houden ons aanbevolen voor collecties die hier uitsleutelen. Karakteristiek lijken de grote sporen en de bleke steel te zijn.

Naam en inhoud van *Cortinarius psammocephalus*

De soort die wij hier als *C. psammocephalus* beschreven hebben is, denken we, goed herkenbaar en ook goed van andere soorten af te grenzen. De inhoud van deze naam is dus goed vastgelegd. Waarom zou er in de literatuur dan toch een hoop over de naam zelf te doen zijn? Dit soort gevallen is lastig uit te leggen zonder zelf aan de verwarring bij te dragen, maar we zullen een poging wagen.

Allereerst willen we opmerken dat ook in dit geval verschillende namen een rol spelen, *C. psammocephalus*, *C. angelesianus*, en *C. strobilaceus*, waarbij de verschillende auteurs elkaar (en soms ook zichzelf) tegen lijken te spreken in hun interpretaties daarvan. Hebben we ook hier weer te maken met verschillende namen voor één soort, zoals bij *C. helvelloides*, waarbij alleen de psychologie de mycoloog misleidt (als er meer namen zijn, dan zullen er vast ook wel meer soorten zijn)? Of is er hier wel degelijk sprake van meerdere soorten, maar kennen sommige mycologen er maar één van? Op grond van onze veldervaringen denken we in dit geval het laatste. We menen *C. angelesianus* in de Alpen gevonden te hebben (over *C. strobilaceus* willen het maar niet hebben; zie hieronder), en beschouwen dat als een andere soort dan *C. psammocephalus*, op grond van hoedkleur, habitus, sporenmaat en ecologie. Het lijkt er hier dus op dat er twee soorten zijn, één met een atlantische (*C. psammocephalus*) en één met een continentale (*C. angelesianus*) verspreiding, maar dat sommige mycologen, die slechts één van beide soorten kennen, een synonymie van beide soorten hebben verondersteld.

De reden van de verwarring ligt in het verleden. De naam *C. psammocephalus* is oud (oorspronkelijk geïntroduceerd door Bulliard in 1792), dus de mycologen hebben ruim 200 jaar de tijd gehad om er van alles en nog wat bij te verzinnen. Wat Bulliard zelf nu precies bedoeld heeft is zeer waarschijnlijk niet met 100% zekerheid meer te achterhalen (hij kan het zelf niet meer uitleggen), en we moeten het dus met onze eigen inschattingen en die van onze voorgangers doen.

De betreffende plaat van Bulliard is weliswaar een tikje grofstoffelijk, maar er is geen reden om eraan te twijfelen dat het hier inderdaad om de paddestoel gaat die wij *Cortinarius psammocephalus* noemen. De moderne opvatting van *C. psammocephalus* is gebaseerd op afbeelding en beschrijving bij die naam in de *Flora Agaricina Danica* van de Deense mycoloog Jakob Lange (1938, plaat 99F, pag. 40). Deze is geciteerd in het Overzicht, en komt goed met de bij ons gangbare opvatting overeen. Later in de 20^e eeuw

verschenen de flora's van Kühner & Romagnesi (de Flore, 1953) en van Moser (KKF, 1^e-5^e ed., de laatste in 1983), en daarin gebeurt al wat merkwaardigs. In de Flore is *C. psammocephalus* ook opgenomen, en afgaand op de beschrijving is dat conform Lange's opvatting. Niettemin wordt hij, onbegrijpelijk, uitgesleuteld bij de niet-hygrofane soorten, in de groep van *C. pholideus* (Bruinschubbige gordijnzwam), hoewel Lange *C. psammocephalus* beschreef als een hygrofane soort (evenals 'onze' Nederlandse Fijnschubbige gordijnzwam). In feite wordt *C. psammocephalus* hierdoor met de Flore onbepaald, omdat je al heel vroeg in de hoofdsleutel het bos in gestuurd wordt. Voor gebruikers van de Flore lijkt de naam *C. psammocephalus* hierdoor uit beeld te zijn geraakt.

Bij Moser's KKF ligt de zaak nog wat ingewikkelder. In de eerste drie edities is *C. psammocephalus* ook opgenomen. Dan verschijnt in 1967 echter een publicatie waarin Moser aangeeft die naam verkeerd geïnterpreteerd te hebben (Moser, 1967; p. 489). Hij introduceert daarom een nieuwe naam, *C. strobilaceus*, voor de soort die hij tot dan toe *C. psammocephalus* noemde, en geeft daarbij aan dat de platen en beschrijvingen van *C. psammocephalus* bij Fries en Lange niet met zijn *C. strobilaceus* overeenstemmen. In de 4^e en 5^e editie van de KKF is *C. psammocephalus* dan ook vervallen, en vervangen door *C. strobilaceus*. Tot zover is alles O.K. Echter, bij *C. strobilaceus* wordt niettemin Lange's afbeelding van *C. psammocephalus* geciteerd (Moser, 1983)! Mogelijk gaat het hierbij gewoon om een vergissing (citatie vergeten te schrappen in een nieuwe druk, daar kun je je wat bij voorstellen), maar dat lijkt hier toch niet het geval te zijn.

In twee recente publicaties (CFP; Keller & Moser, 2001) wordt *C. strobilaceus* in de synonymie van alweer een nieuwe naam, *C. angelesianus* A.H. Smith, verwezen, samen met, u raadt het al, *C. psammocephalus*. Maar er is wel een subtiel verschil tussen beide publicaties. In de CFP (plaat C33) wordt *C. psammocephalus* ss. auct. onder *C. angelesianus* gesteld, zonder dat duidelijk wordt wie die auct(ores) nu precies zijn, maar *C. psammocephalus* ss. Lange wordt expliciet uitgesloten. In diezelfde CFP wordt *C. psammocephalus* ss. Lange als eigen soort opgevoerd (plaat D57; de conclusie dat het hier om *C. psammocephalus* ss. Lange gaat, wordt toegelicht in het begeleidende boekje). Tegelijkertijd zeggen de auteurs van de CFP (of in feite Jacques Melot, die voor de betreffende discussie getekend heeft) dat ze zich voor wat betreft de synonymie van *C. psammocephalus* non ss. Lange met *C. strobilaceus* baseren op Moser (1967), en gaan ze er aan voorbij dat Moser in al z'n latere publicaties ook *C. psammocephalus* ss. Lange uitdrukkelijk bij *C. strobilaceus* betrokken heeft. In het overzicht van Keller & Moser (2001) wordt juist *C. psammocephalus* ss. Lange expliciet in de synonymie van *C. angelesianus* verwezen, maar komen andere interpretaties van de naam *C. psammocephalus* (ss. auct., bijvoorbeeld) niet ter sprake. Helaas wordt in die laatste publicatie de plaat van *C. angelesianus* in de CFP (plaat C33, uit 1995) niet geciteerd. Wel geciteerd worden Lange's plaat (d.w.z. 'onze' *C. psammocephalus*, en die uit CFP, maar niet hetzelfde als de *C. angelesianus* uit CFP), plaat 801 uit Dähncke (2002; komt goed overeen met *C. angelesianus* uit CFP), en plaat III Cortinarius 42 (onder) uit Moser & Jülich (1985-; met dusdanig oranje velum, lamellen en hoed dat het eerder een *Leprocye* uit de *limonius*-groep lijkt).

Voor wie het tot hier heeft volgehouden zal duidelijk zijn dat Babel heerst in deze groep soorten, en we vrezin te moeten concluderen dat vooral Moser een belangrijke

bijdrage aan de onduidelijkheid geleverd heeft. Op grond van het materiaal dat wij gezien hebben concluderen we dat er in Nederland één soort uit deze groep van kleine, (geel-)bruin-schubbig hygrofane *Telamonia*'s voorkomt. Deze soort komt prima overeen met de goed te interpreteren *C. psammocephalus* ss. Lange, en dus gebruiken we die naam ervoor. Of dat het laatste woord hierover is? Tsja, drie jaar geleden is onze paddestoel alweer omgedoopt in *C. strobilaceofulvus* D. Antonini & M. Antonini (2002)...

Literatuur

- Antonini, D. & Antonini, M. 2002. Macromyceti nuovi, rari o specifici della regione mediterranea. Fungi non delineati, vol. XXII.
- Arnold, N. 1993. Morphologisch-anatomische und chemische Untersuchungen an der Untergattung *Telamonia* (*Cortinarius*, Agaricales). Libri botanici, Band 7. IHW Verlag, Eching, D.
- Arnolds, E. Kuyper, Th.W. & Noordeloos, M.E. 1995. Overzicht van de paddestoelen in Nederland. Uitgave Nederlandse Mycologische Vereniging, Utrecht.
- Arnolds, E. & van Ommering, G. 1996. Bedreigde en kwetsbare paddestoelen in Nederland; toelichting op de Rode Lijst. Uitgave IKC Natuurbeheer, rapport nr. 24, Wageningen.
- Brandrud, T.E., Lindström, H., Marklund, H., Melot, J. & Muskos, S. 1990 – . *Cortinarius* Flora Photographica, Vol. 1-4. Matfors, S.
- Bulliard, J.B. 1792. Herbar de la France, vol. 12, plaat 531, fig. II. Paris, F.
- Dähncke, R.M. 2002. 1200 Pilze in Farbfotos. Weltbild, Augsburg, D.
- Dam, N. & Kuyper, Th.W. 1998. Hoe raak ik thuis in *Cortinarius*? – II. *Coolia* 41(4): 227-242.
- Dam, N. & Kuyper, Th.W. 2000. Het geslacht *Cortinarius* in Nederland – III: subgenera *Cortinarius* en *Leprocye*. *Coolia* 43(1): 11-22.
- Dam, N. & Kuyper, Th.W. 2003. Het geslacht *Cortinarius* in Nederland – VI: Groep 26, slanksporige *Telamonia*'s. *Coolia* 47(3): 153-167.
- de Haan, A., Lenaerts, L. & Volders, J. 1998. Vijfde verslag van de werkgroep Cortinarius. AMK Meded. 98.3.79-91.
- de Haan, A., Volders, J., Gelderblom, J., Walley, R. 2004. Bijdrage tot de kennis van het subgenus *Telamonia* (*Cortinarius*) in België. *Sterbeekia* 24: 17-47.
- Henry, R. 1983. Cortinaires rares ou nouveaux. *Bull. Soc. Mycol. France* 99: 5-92.
- Lange, J. 1938. Flora Agaricina Danica, vol. 3.
- Keizer, P.J. 1993. The ecology of macromycetes in roadside verges planted with trees. Proefschrift, Universiteit Wageningen.
- Keizer, P.J. & Arnolds, E. 1995. The macromycete flora in roadside verges planted with trees in comparison with related forest types. *Myc. Helv.* 7: 31-69.
- Keller, G. & Moser, M.M. 2001. Die *Cortinariaceae* Österreichs. Biosystematics and Ecology Series, vol. 19. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Kühner, R. & Romagnesi, H. 1953. Flore analytique des champignons supérieurs. Masson, Paris, F.
- Kuyper, Th.W. & Dam, N. 1998. Hoe raak ik thuis in *Cortinarius*? - I. *Coolia* 41(4): 216-226.
- Moser, M.M. 1967. Neue oder kritische *Cortinarius*-arten aus der Untergattung *Telamonia* (Fr.) Loud.. *Nova Hedwigia* 14: 483-518.
- Moser, M.M. 1983. Die Röhrlinge und Blätterpilze. Kleine Kryptogamenflora, Band IIb/2. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- Moser, M.M. 2001. Rare, debated and new taxa of the genus *Cortinarius* (Agaricales). *Fungi non delineati*, vol. XV.
- Moser M. & Jülich, W. 1985–. Farbatlas der Basidiomyceten, vol. 1-22. G. Fischer Verl., Stuttgart.
- Ryman, D. & Holmäsén, I. 1992. Pilze. Thalacker Verlag, Braunschweig, D.
- Scevola, R. 2004. Appunti su alcuni *Cortinarius* reperiti nella zona Pavese del Parco del Ticino. *Riv. Micol.* 47: 243-247.